

Wpływ służby zawodowej na jakość życia rodzinnego strażaków Państwowej Straży Pożarnej na podstawie badań własnych

Ks. Jarosław Lisica | Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Bogu na chwałę, ludziom na pożytek;
Bogu na cześć – bliźniemu pomoc nieść.
Autor nieznany¹

Gdy obowiązek wezwie mnie
Tam wszędzie, gdzie się pali,
Ty mi, o Panie siłę daj,
Bym życie ludzkie ocalił [...].

Modlitwa Strażaka, autor nieznany²

Streszczenie

Celem artykułu jest próba identyfikacji siły wpływu służby zawodowej na jakość życia rodzinnego strażaków pełniących służbę w jednostce ratowniczo-gaśniczej nr 5 przy Komendzie Miejskiej Państwowej Straży Pożarnej w Gdańsku Oliwie. W badaniu wykorzystano metodę kwestionariusza ankiety. Analiza wyników danych empirycznych przyczyniła się do charakteryzacji wzajemnych zależności zachodzących między służbą zawodową a rodziną. Uzyskany materiał badawczy stanowi przyczynek do dalszych eksploracji z zakresu współzależności życia zawodowego i rodzinnego strażaków pełniących na co dzień służbę w podziale bojowym.

¹ To zawołanie Ochotniczych Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej i Państwowej Straży Pożarnej, które pochodzi z pierwszej połowy XIX wieku. Trafnie oddaje ono charakter powołania i pasji bycia strażakiem. Zob. *W jedności siła. Bogu na chwałę, ludziom na pożytek. W 100-lecie odzyskania przez Polskę Niepodległości*, red. M. Zalewski, Zarząd Główny Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP, Warszawa 2018; J. Gmitruk, *Dzieje Związku Floriańskiego*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, nr 25/3(63), s. 123–138.

² Zob. R. Picciotto, D. Paisner, *Ostatni z żywych. Opowieść strażaka, który przeżył pod gruzami World Trade Center*, Bertelsmann Media, Warszawa 2002.

Summary

The goal of the article is to identify the strength of the influence that professional service has on the quality of a firefighter's family life. The firefighters involved work in the 5th Rescue and Firefighting Unit of Municipal Fire Department in the State Fire Brigade in Gdańsk-Oliwa. The survey method has been used in the study. The analysis of the results of empirical research was used to characterize the mutual dependencies between professional service and family life. Research material obtained became an invitation to further exploration in the field of the interdependence of professional and family lives of firefighters working every day in front-line firefighting units.

Niewiele zawodów można dzisiaj nazwać misją czy też powołaniem. Niewątpliwie można zaliczyć do nich pracę, a raczej służbę strażaka, której wybór jest, a raczej powinien być efektem silnej potrzeby, poczucia misji. Misyjność tej profesji nakłada na jej przedstawicieli szereg zadań i obowiązków, od których wykonywania zależy funkcjonowanie całej instytucji. Nie ma tu miejsca na indywidualizm i relatywizm w podchodzeniu do poszczególnych punktów regulaminu. Nie przestaje się też pełnić służby po opuszczeniu jednostki ratowniczo-gaśniczej, gdyż strażakiem jest się 24 godziny na dobę, także w dni wolne od służby. Wymaga ona całkowitego oddania i gotowości do różnego rodzaju poświęceń. Ślubując, kandydat do służby stałej przysięga wiernie służyć ojczyźnie i jej obywatelom. Podjęcie służby w Państwowej Straży Pożarnej³ sprawia, że wykonujący ją, są zobowiązani do podejmowania działań ratowniczych i gaśniczych, które mogą w swym następstwie skutkować utratą zdrowia, a nawet życia⁴.

Czy warunki służby strażaka i jej charakter mogą zatem pozostać bez wpływu na jego życie osobiste i rodzinne? Czy rodzina jest dla strażaka ważniejsza od służby zawodowej? Czy zmianowy system pracy ma wpływ na tryb dnia rodziny strażackiej oraz może wpływać na trwałość związków małżeńskich/partnerskich? Czy służba w podziale bojowym może być przyczyną powstawania konfliktów rodzinnych i oddziaływać na jakość wychowywania potomstwa? Czy posiadanie rodziny jest dla strażaka wartością? I wreszcie, czy świadomość wykonywania zawodu wysokiego ryzyka wpływa na funkcjonowanie strażaka poza służbą?

W celu znalezienia odpowiedzi na powyższe pytania zostaną przeprowadzone badania własne, a uzyskane wyniki posłużą do podjęcia próby charakterystyki relacji służba – rodzina.

³ Dalej zamiennie PSP.

⁴ Por. M. Żak, *Życie rodzinne w sferze zawodów wysokiego ryzyka (na przykładzie zawodu policjanta)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 7–8.

Służba zawodowa a życie rodzinne – ujęcie teoretyczne

Zasadniczymi obszarami funkcjonowania strażaka Państwowej Straży Pożarnej są sfera służby zawodowej i życia rodzinnego. To właśnie praca zawodowa i rodzina są traktowane jako główne komponenty struktury życia człowieka dorosłego, stanowiące czynniki w największym stopniu angażujące jednostkę i mające największy wpływ na kształtowanie się drogi życiowej. Dla strażaka służba ma zasadnicze znaczenie, bowiem w znacznym stopniu definiuje ona jego tożsamość, wywiera istotny wpływ na kształtowanie się zdolności psychofizycznych, a także dzięki niej często uzyskuje najwyższą w swoim życiu pozycję społeczną⁵.

Życie dorosłe człowieka charakteryzowane jest przez złożone, skomplikowane oddziaływania wielu pełnionych przez niego ról, centralnym zaś i najważniejszym zagadnieniem w tym okresie życia jest równoważenie i dopasowywanie wymagań w obszarze pełnionej służby zawodowej i rodziny. Dla prawidłowego funkcjonowania jednostki ludzkiej niezwykle ważne wydaje się więc takie wzajemne dopasowanie tych dwóch obszarów aktywności, aby możliwe było satysfakcjonujące funkcjonowanie w każdym z nich⁶.

Rodzina jako przedmiot badań wielu nauk humanistycznych jest rozmaicie definiowana. Różnorodność tych pojęć podkreśla jej niesztampowe znaczenie dla życia społecznego, zarówno w wymiarze makro-, jak i mikrospołecznym⁷. Stanowi jedną z najważniejszych wartości w życiu zdecydowanej większości ludzi. Bez względu na to, w jaki sposób jest ona definiowana, wyznacza istotny element życia zawodowego człowieka. Dotyczy to przedstawicieli niemalże wszystkich profesji. Analizując opisane w literaturze przedmiotu mechanizmy łączące pracę i rodzinę, można wskazać na następujące grupy:

- a) przenikanie (*spillover*) – dotyczy oddziaływania służby zawodowej na rodzinę, skutkuje to upodabnianiem się tych obszarów;
- b) kompensacja (*compensation*) – to działania podejmowane w celu zrekompensovania dyssatisfakcji w jednej dziedzinie poprzez poszukiwanie satysfakcji w drugiej;
- c) segmentacja (*segmentation*) – to proces stawiania granicy (rozdziálu) między pracą i rodziną, oddzielanie jedno od drugiego;

⁵ Por. B. Lachowska, *Człowiek dorosły wobec wymagań związanych z funkcjonowaniem w różnych sferach życia: zawodowej i rodzinnej*, „Psychologia Rozwojowa” 2008, t. 13, nr 1, s. 101–102.

⁶ Por. *ibidem*, s. 102.

⁷ Por. M. Żak, *Życie rodzinne w sferze zawodów wysokiego ryzyka...*, s. 27.

- d) drenaż zasobów (*resourcesdrain*) – polega na transferze zasobów ograniczonych (np. energia, czas, siły) z jednego obszaru (pracy lub rodziny) do drugiego (pracy lub rodziny);
- e) zgodność (*congruence*) – mechanizm opierający się na podobieństwie między służbą zawodową i rodziną z uwagi na istnienie trzeciej zmiennej, która jest traktowana jako wspólna przyczyna;
- f) konflikt praca – rodzina (*work – family conflict*) – opiera się na konflikcie między wypełnianymi rolami społecznymi (bez możliwości ich pogodzenia)⁸.

Przedstawione powyżej mechanizmy łączące pracę i rodzinę wskazują na możliwe postawy wobec tych dwóch obszarów życia człowieka. Uwarunkowane są licznymi zmiennymi, do których należą charakter służby zawodowej, postawa członków rodziny wobec aktywności zawodowej, wyznawany system wartości itp. Słusznie zauważa Monika Żak z Zakładu Socjologii Ogólnej Uniwersytetu Śląskiego, że rodzina powinna stanowić oczywistą przeciwwagę dla trudu i problemów związanych z wykonywaną pracą zawodową. Jest to szczególnie istotne w przypadku pracy strażaków, bowiem ich służba w ciągłej gotowości bojowej wiąże się z dużym obciążeniem fizycznym, a przede wszystkim psychicznym. Wydaje się zatem, że niwelowanie wpływu wykonywania tego typu profesji w dużym stopniu zależy od postawy najbliższej rodziny. Wykonywanie zawodu wysokiego ryzyka nie tylko wpływa na życie osoby go wykonującej, ale ma również znaczenie w codziennej egzystencji jej rodziny. Nieregularny czas pracy, zmianowość służby w podziale bojowym, niebezpieczeństwo zagrożenia zdrowia i życia funkcjonariusza czy nawet brak możliwości rozmowy na tematy służbowe z osobami spoza środowiska zawodowego wpływają w sposób znaczący na osoby z najbliższego otoczenia pracownika⁹. Jak w takim razie powyższe zjawisko zarysowuje się w przypadku funkcjonariusza Państwowej Straży Pożarnej?

Specyfika służby zawodowej strażaka

Pomimo postępującego rozwoju cywilizacyjnego, człowiek narażony jest na wiele zagrożeń, które muszą być skutecznie niwelowane przez grupy dyspozycyjne i ich profesjonalnie przygotowaną do tego kadre. Jedną z takich grup wykazujących się dużą dyspozycyjnością jest Państwowa Straż Pożarna, której struktury

⁸ Por. J.R. Edwards, N.P. Rothbard, *Mechanism Linking Work and Family: Clarifying the Relationship between Work and Family Constructs*, „Academy of Management Review” 2000, vol. 25, no. 1, p. 180–181.

⁹ Por. M. Żak, *Życie rodzinne w sferze zawodów wysokiego ryzyka...*, s. 34–35.

organizacyjne zostały ujęte w działalność o charakterze formacji paramilitarnej, zapewniającej podstawową potrzebę człowieka, jaką jest bezpieczeństwo. Strażacy odgrywają znaczącą rolę w systemie społecznym, zmniejszając ryzyko rozprzeczania się ognia oraz walcząc z klęskami żywiołowymi. Fenomen ich służby stanowi chęć do poświęcenia się na rzecz innych lokalnych społeczności, w których żyją i realizują swoje plany, zarówno zawodowe, jak i prywatne¹⁰.

Działalność oraz główne zadania funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej zostały szczegółowo opisane w ustawie¹¹, w której zawarte są m.in. interdyscyplinarne zadania formacji, takie jak: identyfikacja występujących zagrożeń; organizacja i kierowanie akcjami ratowniczymi w trakcie wystąpienia na danym obszarze pożaru, klęsk żywiołowych czy innych zagrożeń; współpraca z innymi grupami dyspozycyjnymi; organizacja szkoleń i innych form edukacyjnych dla kadry w celu zapewnienia społeczeństwu fachowej pomocy; działalność naukowo-badawcza w zakresie bezpieczeństwa; wykonywanie zadań, które na podstawie umów z innymi państwami są kluczowe dla kraju¹². Dlatego wszelkie działania strażaków zmierzające do redukcji i niwelowania miejscowych zagrożeń wymagają bacznej obserwacji otaczającego środowiska, a także nieustannych ćwiczeń, szkoleń i innych czynności wynikających z zakresu i toku pełnienia służby¹³.

Zawód strażaka został zakwalifikowany do grupy o bardzo wysokim poziomie ryzyka. Podczas wykonywania obowiązków służbowych funkcjonariusze często są narażeni na znaczne obciążenie zawodowe, które niekorzystnie wpływa na ich zdrowie, a niejednokrotnie zagraża życiu. Praca strażaków jest służbą dla innych, w myśl dewizy „Bogu na chwałę, ludziom na pożytek”, gdyż są wzywani, aby nieść pomoc człowiekowi oraz środowisku naturalnemu. Prowadzą działania często w trudnych warunkach, wymagających przytomności umysłu i rozważliwej reakcji, dużej wytrzymałości psychofizycznej i odpowiedzialności, a również właściwego zachowania wobec osób poszkodowanych podczas akcji ratowniczej. Jak powszechnie wiadomo, służba zawodowa strażaka polega przede wszystkim

¹⁰ Por. K. Musiał, *Analiza sytuacji zawodowej funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej*, „Forum Socjologiczne” 2020, nr 10, s. 155–156.

¹¹ Zob. obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U., poz. 1123); rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 29 grudnia 2005 r. w sprawie pełnienia służby przez strażaków Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U. Nr 266, poz. 2247).

¹² Zob. ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 roku o Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U. Nr 88, poz. 400). Ustawa ta weszła w życie z dniem 1 stycznia 1992 r.

¹³ Por. M. Wejman, K. Przybylski, *Identyfikacja zagrożeń na stanowiskach pracy strażaków zawodowych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej” 2013, nr 59, s. 70.

na wykonywaniu czynności ratowniczo-gaśniczych podczas zdarzeń wymagających interwencji, takich jak pożary, katastrofy budowlane i chemiczne, wypadki komunikacyjne, zdarzenia drogowo-transportowe, ekologiczne, wysokościowe, wodno-nurkowe, poszukiwawcze i inne sytuacje stanowiące zagrożenie dla życia i zdrowia ludzi i zwierząt. Takie działania mogą trwać kilka godzin, a czasem nawet dni i tygodni. Do podstawowych obowiązków strażaka zalicza się zatem organizowanie, kierowanie oraz prowadzenie bezpośrednich działań ratowniczych w celu ochrony życia, zdrowia, mienia, a także likwidacji źródła pożaru, klęski żywiołowej lub innego miejscowego zagrożenia¹⁴.

Praca strażaka zaliczana jest do grupy prac średnio ciężkich, z krótkotrwałymi dużymi wysiłkami. W trakcie ćwiczeń i akcji ratowniczo-gaśniczych obciążenia fizyczne są zbliżone. Podczas działań ratowniczych na obciążenie strażaka wpływają dodatkowo czynniki związane z pożarem bądź wypadkiem, np. duże wahania temperatury lub zanieczyszczenia powietrza. Wszystkie wymienione czynności muszą być wykonane sprawnie i szybko. Na wielkość obciążenia fizycznego wpływa ciężar sprzętu pożarniczego, którym posługują się ratownicy podczas akcji. Zazwyczaj sprzęt ten przenoszony jest w trudnych warunkach, np. po rozmokłym gruncie, schodach, drabinach, dachach, wzniesieniach, bardzo często z koniecznością pokonywania różnych przeszkód naturalnych i sztucznych. Ratownictwo oraz ewakuacja ludzi z miejsca zagrożenia wymagają zatem bardzo wysokiej sprawności fizycznej i psychicznej¹⁵.

Jak już wspomniano, służba zawodowa strażaka charakteryzuje się również wysokim poziomem stresu zawodowego, co jest związane ze stopniem jej trudności i odpowiedzialnością. Jest to służba na granicy wykonalności, prowadzona najczęściej w nieznanym otoczeniu, w warunkach zagrożenia zdrowia i życia własnego i innych ludzi. Taki stres w dużym stopniu obciąża układ nerwowy i wymaga znacznego wysiłku psychicznego. Strażacy pełniący służbę w podziale bojowym funkcjonują w stanie ciągłego napięcia nerwowego, w nieustannej gotowości bojowej do natychmiastowego wyjazdu alarmowego. Największe nasilenie obciążeń nerwowo-psychicznych występuje właśnie podczas alarmu i dojazdu na miejsce akcji, a także w trakcie właściwych działań bojowych. Ratownicy jadąc do zdarzenia, nie wiedzą dokładnie, jakim zadaniom muszą sprostać i jakie okoliczności zastaną w momencie przybycia. Uczucie niepewności, sprawne podejmowanie decyzji i działań wpływają na pogłębienie u nich napięcia emocjonalnego¹⁶.

¹⁴ Por. *ibidem*.

¹⁵ Por. *ibidem*, s. 72–73.

¹⁶ Por. *ibidem*, s. 74.

Równie istotnym czynnikiem mającym wpływ na bezpieczeństwo pracy strażaka jest zmienny rytm dobowy pełnionej służby. Strażak pełni służbę w systemie 24-godzinny, po czym przysługuje mu 48 godzin czasu wolnego. Praca zmianowa jest istotnym czynnikiem obciążającym naturalny rytm procesów życiowych człowieka. Nieregularne pory snu i spożywania posiłków oraz wspomniane stresory pracy mogą wpłynąć negatywnie na jego kondycję psychofizyczną¹⁷.

Od czasu powstania Państwowej Straży Pożarnej w 1992 r. nastąpiło znaczne zwiększenie zakresu działań ratowniczych prowadzonych przez tę formację, a w konsekwencji zwiększenie liczby akcji ratowniczych z udziałem zawodowych strażaków. Wszystkie te czynniki sprawiły, że od funkcjonariuszy wymaga się dzisiaj wzorowego zdrowia, dużej wydolności fizycznej, wysokiego stopnia sprawności psychicznej i odporności na stres¹⁸.

Po krótkim i ogólnym nakreśleniu specyfiki służby w zawodowej formacji pożarniczej, jak i przypomnieniu tematyki rodziny w ujęciu teoretycznym, należy teraz przejść do wskazań merytoryczno-metodologicznych, które bezpośrednio wpłynęły na strukturę i treść niniejszego opracowania.

Metodologia badań własnych

Rozwój technopolu¹⁹, postępujący wzrost technicyzacji oraz gwałtowny rozwój technologii sprawiły, że badania ankietowe są jedną z najchętniej wykorzystywanych metod pozyskiwania informacji w społeczeństwie informacyjnym²⁰. Stanowią one jeden z najbardziej popularnych empirycznych metod badań społecznych, w których do zbierania informacji od respondentów wykorzystuje się narzędzie w postaci kwestionariusza. Wyniki badania mogą być próbą rozwiązania danego problemu badawczego, a także podstawą do potwierdzenia lub

¹⁷ Por. *ibidem*, s. 75.

¹⁸ Por. *ibidem*, s. 83.

¹⁹ Termin „technopol”, będący nieuchronną konsekwencją rozwoju społeczeństwa informacyjnego, oznacza zjawisko złożone o charakterze kognitywnym. Pojęcie to zostało wprowadzone do literatury przez Neila Postmana, amerykańskiego teoretyka komunikacji społecznej i oznaczało specyficzny typ człowieka stechnopolizowanego, bezkrytycznie zafascynowanego techniką oraz jej rozwojem. Por. W. Cichosz, J. Lisica, *Edukacja prozdrowotna w technopolu* [w:] *Sozologia systemowa*, t. 9: *Zdrowie. Człowiek i jego środowisko w aspekcie przyrodniczym, filozoficznym i teologicznym*, red. D. del Mastro, W. Dyk, Volumina.pl Daniel Krzanowski, Schena Editore, Szczecin–Fasano 2016, s. 27–28.

²⁰ Por. E. Krok, *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, „*Studia Informatica*” 2015, nr 37/874, s. 55.

odrzućenia postawionej hipotezy, czyli przewidywanej odpowiedzi na pytanie zawarte w problemie badań²¹.

Punktem wyjścia jest zestaw pytań dotyczących badanego problemu. Na tej podstawie zostaną sformułowane hipotezy, czyli założenia przypuszczalnych zależności, jakie mogą zachodzić między wybranymi zmiennymi. W kolejnym etapie należy określić zakres badania oraz populację generalną, czyli zidentyfikować jednostki, jakie będą przedmiotem badania²². W tym przypadku jednostką badanych stanowią będą funkcjonariusze Państwowej Straży Pożarnej, którzy na co dzień pełnią służbę w jednostce ratowniczo-gaśniczej nr 5 przy Komendzie Miejskiej Państwowej Straży Pożarnej w Gdańsku Oliwie, w systemie zmianowym.

Za pomocą odpowiednio przygotowanej ankiety zostaną przeprowadzone badania o charakterze jakościowym. Wynika to z tego, że przedmiotem zainteresowania jest uzyskanie pogłębionej wiedzy na temat wpływu służby zawodowej na jakość życia rodzinnego strażaków Państwowej Straży Pożarnej, a także jak najpełniejsze poznanie istoty tego zjawiska. W związku z tym koncentrują się one na cechach strażaków i ich rodzin oraz na procesach i znaczeniach, które nie są kwantyfikowalne (jeżeli w ogóle są mierzalne) w kategoriach ilości lub wielkości²³. Mogą mieć na celu np. wyjaśnienie i zrozumienie motywów zachowania strażaków w określonych warunkach służbowych z przełożeniem na warunki domowe, dotarcie do nieujawnionych przyczyn zachowania, ustalenie i zinterpretowanie głęboko ukrytych przekonań i emocji funkcjonariuszy PSP i ich rodzin. Tak zebrane informacje po analizie zostaną przedstawione w sposób opisowy²⁴.

Metoda badań

Podstawą metody, jaką są badania ankietowe, jest technika zwana ankietą. Ankieta należy do badań skategoryzowanych o dużym stopniu standaryzacji. To zbiór celowo zaprojektowanych i odpowiednio ułożonych pytań. Ta technika gromadzenia informacji polega na samodzielnym, dobrowolnym i świadomym wypełnianiu pytań przez ankietowanego. Dlatego podstawą ankiety jest kwestionariusz, czyli ustalona lista pytań²⁵. Ponieważ badania ankietowe można

²¹ Por. Z. Skorny, *Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1984, s. 26–48.

²² Por. *ibidem*.

²³ Por. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych* [w:] *Metody badań jakościowych*, t. 1, red. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, Warszawa 2009, s. 19–21.

²⁴ Por. E. Krok, *Budowa kwestionariusza ankietowego...*, s. 57.

²⁵ Por. S. Kauf, A. Tłuczak, *Metody i techniki badań ankietowych na przykładzie zachowań komunikacyjnych opolan*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013, s. 28.

klasyfikować według różnych kryteriów, to z uwagi na poufność wyróżnia się badania jawne i anonimowe. Na potrzeby niniejszego opracowania został użyty kwestionariusz ankiety anonimowej środowiskowej (rozprowadzony bezpośrednio w środowisku funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej). Przyjęto dwa wymiary związane z problematyką wpływu służby zawodowej na jakość życia rodzinnego strażaków PSP. Zaliczono do nich znajomość problematyki zawodowej oraz rodzinnej. W ten sposób wygenerowano twierdzenia odnoszące się do omawianego problemu badawczego²⁶.

Charakterystyka pytań

Przygotowano 9 pytań zamkniętych, w których respondenci mieli za zadanie zaznaczyć jedną wybraną odpowiedź (zob. Aneks 1). Próba badawcza liczy 33 strażaków, wśród których nie ma kobiet. Ze względu na miejsce zamieszkania (miasto, wieś), wiek, stopień wykształcenia (średnie, wyższe), będący/niebędący w związku małżeńskim/partnerskim, posiadający/nieposiadający potomstwo – respondentów nie rozróżniano. Pominięto również przynależność do grup religijnych oraz nie uwzględniono stosunku do wiary.

Organizacja i przebieg badania

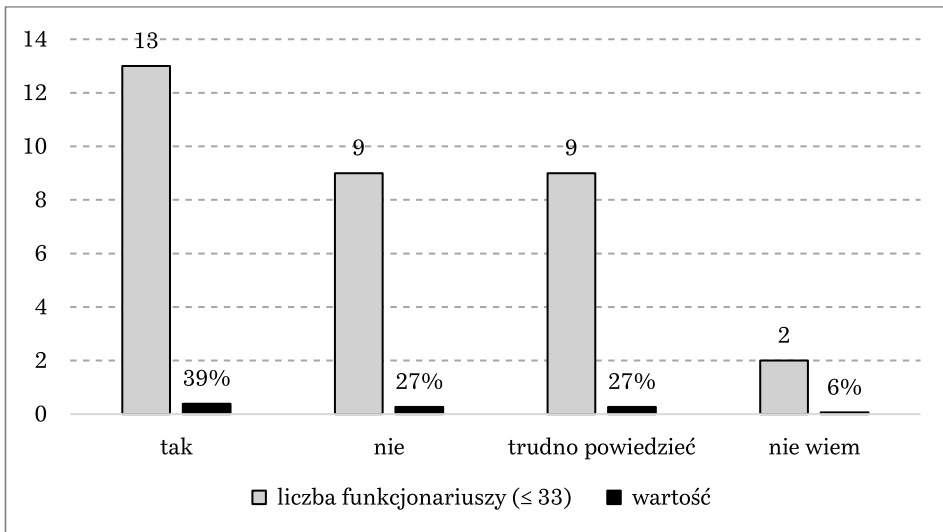
Skonstruowany na potrzeby badań kwestionariusz ankiety ma za zadanie zweryfikować wpływ służby zawodowej na jakość życia rodzinnego funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej. Za pomocą źródeł wytworzonych, do których należy przygotowany kwestionariusz na potrzeby niniejszych badań, zostanie opisany podjęty problem badawczy. Pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety środowiskowej skierowane są do strażaków pełniących służbę w podziale bojowym (praca w systemie zmianowym). Badania ankietowe przeprowadzono w październiku 2021 r.

Strażakom rozdano 33 kwestionariusze ankiety. Wszystkie zostały wypełnione i nadawały się do dalszych analiz. Zgromadzony materiał badawczy poddano analizie i obliczeniom statystycznym, na podstawie których zostały opracowane wyniki i wnioski końcowe.

²⁶ Por. *ibidem*.

Analiza wyników badań

Zawarte w ankiecie wskaźniki empiryczne umożliwiają weryfikację problemów badawczych. Ich treści odwołują się do ogólnej oceny wpływu służby na jakość życia rodzinnego strażaków Państwowej Straży Pożarnej²⁷. W tym kontekście ważne stają się również kwestie związane z sytuacją rodzinną respondentów oraz stopniem oddziaływania życia zawodowego na funkcjonowanie rodziny. Ponadto należało wskazać, czy – a jeśli tak, to w jakim stopniu – zmianowy system służby funkcjonariuszy biorących udział w badaniu wpływa na ich relacje rodzinne. Ankieta rozpoczyna się od pytania: „Czy twoja rodzina odczuwa skutki pełnionej służby w podziale bojowym?”. Zebrane wyniki badań przedstawia wykres 1.

Wykres 1. Czy twoja rodzina odczuwa skutki pełnionej służby w podziale bojowym?

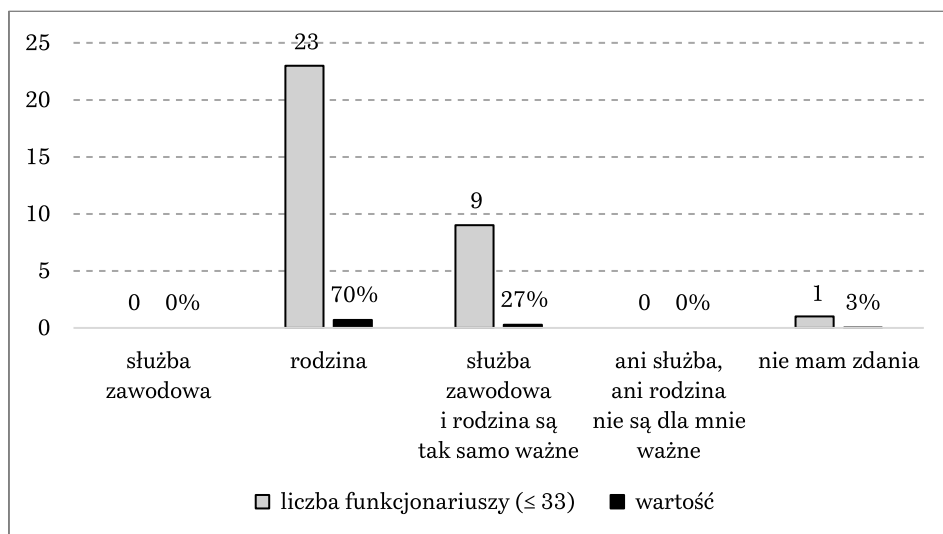
Źródło: opracowanie własne.

Według zamieszczonych na wykresie 1 wyników badań najczęściej udzielaną odpowiedzią na pytanie „Czy twoja rodzina odczuwa skutki pełnionej służby w podziale bojowym?” aż 13 respondentów odpowiedziało pozytywnie (39% – „tak”), z kolei 9 ankietowanych uważa przeciwnie (27% – „nie”), tylu samo badanych trudno było jednoznacznie odpowiedzieć na postawione pytanie.

²⁷ Por. K. Musiał, *Analiza sytuacji zawodowej...*, s. 166–167.

Najmniej odpowiedzi w kryterium indywidualnym uzyskała odpowiedź „nie wiem” – 6% respondentów.

W badaniach na użytek pracy zapytano respondentów o to, co jest ważniejsze w życiu strażaka: służba zawodowa czy rodzinna? Wyniki udzielonych odpowiedzi przedstawia wykres 2.

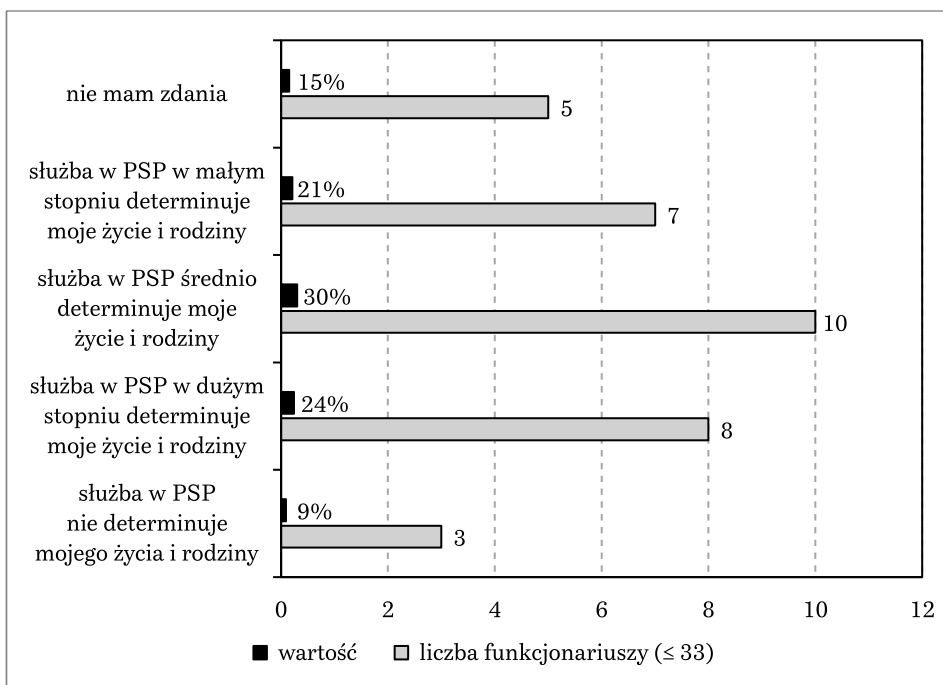
Wykres 2. Co jest ważniejsze w życiu strażaka: służba zawodowa czy rodzina?

Źródło: opracowanie własne.

70% badanych uważa, że rodzina jest ważniejsza w życiu strażaka niż służba zawodowa. Tak uważa 23 funkcjonariuszy spośród 33 badanych. Z kolei 27% respondentów wskazało na odpowiedź, że zarówno służba zawodowa, jak i rodzina są tak samo ważne (9 osób). Tylko jedna osoba nie miała zdania na ten temat (co stanowi 3% wszystkich badanych). Nikt z ankietowanych nie uważa, by służba zawodowa była najważniejsza (0%), również nikt nie wskazał odpowiedzi „ani służba, ani rodzina nie są dla mnie ważne” (0%).

Zapytano respondentów, czy służba w Straży Pożarnej determinuje styl życia strażaka i jego rodziny, a jeśli tak, to w jakim stopniu? Wyniki udzielonych odpowiedzi przedstawia wykres 3.

Według zamieszczonych na wykresie 3 wyników badań najczęściej udzielaną odpowiedzią jest „służba w PSP średnio determinuje moje życie i rodziny” (30%), na drugim miejscu respondenci wymieniają „służba w PSP w dużym stopniu determinuje moje życie i rodziny” (24%), na trzecim, że w małym stopniu (21%).

Wykres 3. Czy, a jeśli tak, to w jakim stopniu służba w Państwowej Straży Pożarnej determinuje styl życia strażaka i jego rodziny?

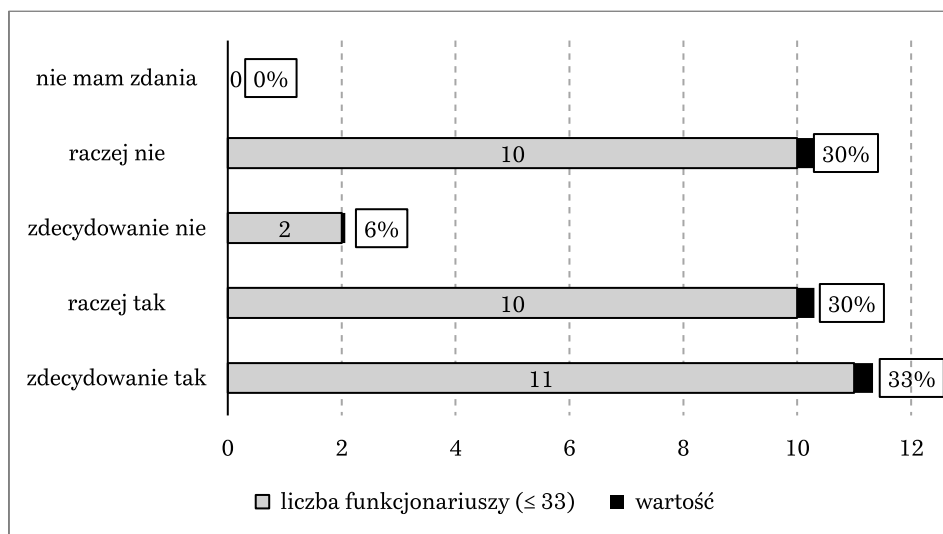
Źródło: opracowanie własne.

Dopiero na czwartym miejscu ankietowani odpowiadają, że nie mają zdania na ten temat (15%), a na ostatnim miejscu znaleźli się badani, którzy uważają, że służba w PSP nie determinuje ich życia i rodziny (9%).

Następnie zapytano respondentów o to, czy zmianowy system pracy, w którym funkcjonują, ma wpływ na tryb dnia ich rodziny? Zebrane wyniki badań przedstawia wykres 4.

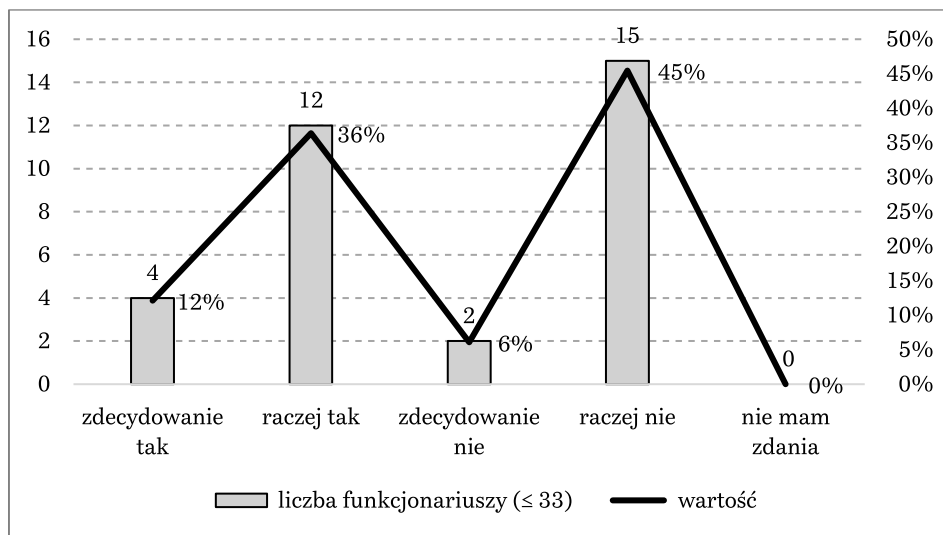
Zgodnie z wykresem 4, najwięcej respondentów (33%) uważa, że zmianowy system pracy (24h/48h) zdecydowanie wpływa na tryb dnia ich rodziny. Odpowiedź „raczej tak” wskazało tylko samo badanych (30%) co odpowiedź „raczej nie” (30%). Najmniej ankietowanych udzieliło odpowiedzi „zdecydowanie nie” (6%), natomiast nie było nikogo, kto by nie miał zdania na ten temat (0%).

W dalszej kolejności funkcjonariusze Państwowej Straży Pożarnej udzielili odpowiedzi na temat wpływu służby zawodowej na trwałość związków małżeńskich/partnerskich. Uzyskane wyniki przedstawia wykres 5.

Wykres 4. Czy zmianowy system pracy ma wpływ na tryb dnia rodziny strażaka?

Źródło: opracowanie własne.

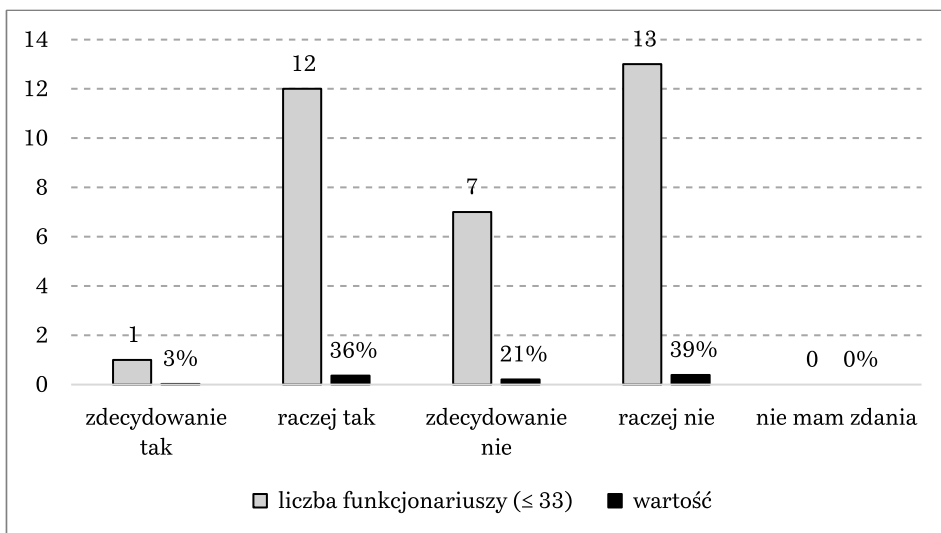

Wykres 5. Czy służba zawodowa może mieć wpływ na trwałość związków małżeńskich/partnerskich?

Źródło: opracowanie własne.

Zgodnie z wykresem 5, według 45% badanych funkcjonariuszy służba zawodowa raczej nie ma wpływu na trwałość ich związków małżeńskich/partnerskich. Na drugim miejscu plasuje się 36% ankietowanych, którzy uważają przeciwnie – służba zawodowa może być czynnikiem wpływającym na trwałość więzi małżeńskich/partnerskich. Z kolei 12% ankietowanych udzieliło odpowiedzi „zdecydowanie tak”, zaś za odpowiedzią „zdecydowanie nie” opowiedziało się 6% badanych. Nie było żadnego funkcjonariusza, który by nie miał zdania na ten temat (0%).

W przeprowadzonych badaniach zapytano strażaków o służbę zawodową jako potencjalny powód powstawania konfliktów w ich rodzinie. Wykres 6 przedstawia uzyskane wyniki.

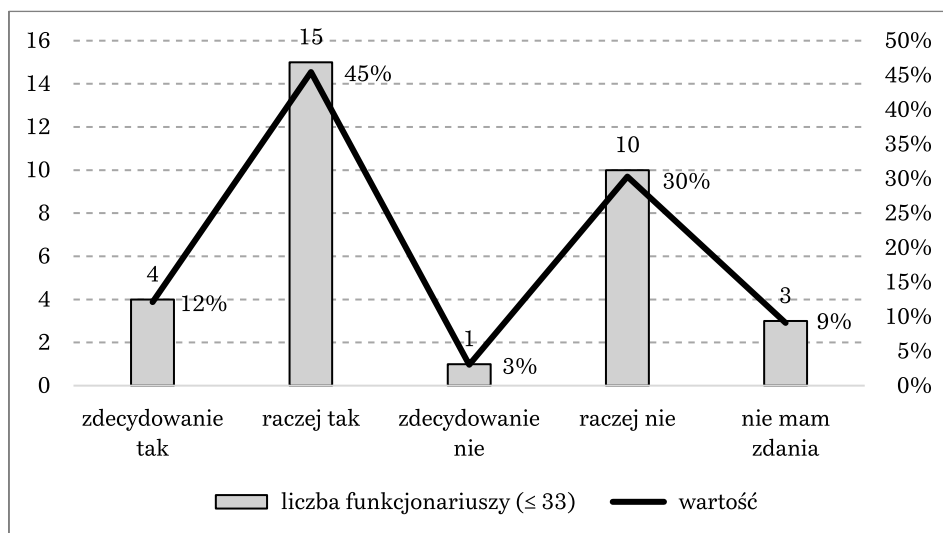

Wykres 6. Czy służba zawodowa może być przyczyną powstawania konfliktów w rodzinie strażaka?

Źródło: opracowanie własne.

Tylko jedna osoba udzieliła odpowiedzi „zdecydowanie tak”, co stanowi 3% wszystkich badanych. Najwięcej respondentów uważa, że służba zawodowa raczej nie jest przyczyną powstawania konfliktów w rodzinie (39%), ale tylko o dwa punkty procentowe mniej ankietowanych uważa przeciwnie (36%), że raczej tak. Z kolei 21% funkcjonariuszy uważa, że ich służba w sposób zdecydowany nie jest przyczyną powstawania konfliktów w ich rodzinach. Nie znalazł się nikt, kto by nie miał zdania na ten temat (0%).

W dalszej części badania zapytano strażaków o to, czy służba w podziale bojowym PSP może mieć wpływ na jakość wychowywania dzieci. Wyniki udzielonych odpowiedzi przedstawia wykres 7.

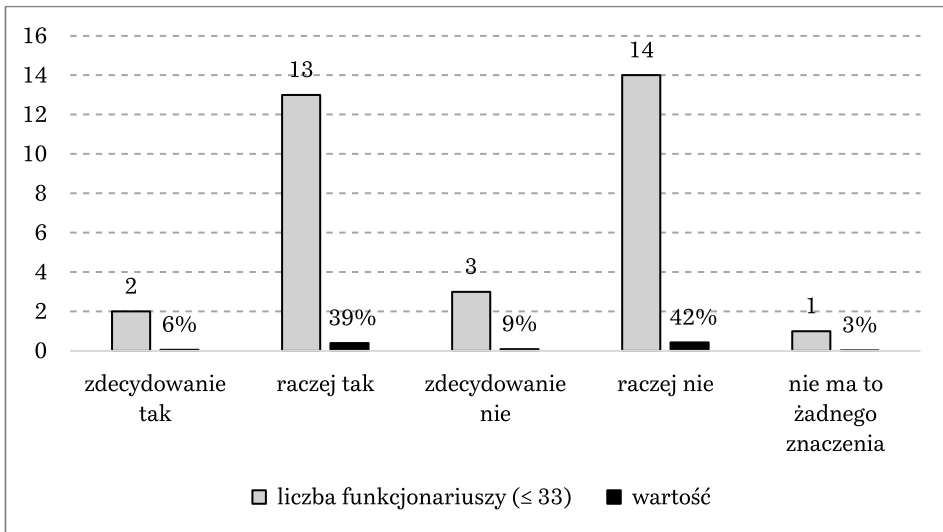

Wykres 7. Czy służba w podziale bojowym PSP może wpływać na jakość wychowywania potomstwa?

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej respondentów (15/33) wskazało, że służba w podziale bojowym raczej może wywierać wpływ na jakość wychowania potomstwa, co stanowi 45% wszystkich badanych. Nieco mniej badanych (30%) wskazało odpowiedź, że raczej nie (10/33). Z kolei 12% ankietowanych uważa, że służba w podziale bojowym zdecydowanie wpływa na jakość wychowywania swego potomstwa (4/33), ponieważ praca strażaka ma charakter bardzo absorbujący, także po służbie, co w konsekwencji odbija się na życiu rodzinnym i wychowawczym potomstwa. Trzy osoby nie miały zdania na ten temat (9%), zaś tylko jeden ankietowany odpowiedział: „zdecydowanie nie” (3%).

Zapytano respondentów o wpływ świadomości wykonywania zawodu wysokiego ryzyka na funkcjonowanie strażaka poza służbą. Zestawienie wyników badań przedstawia wykres 8.

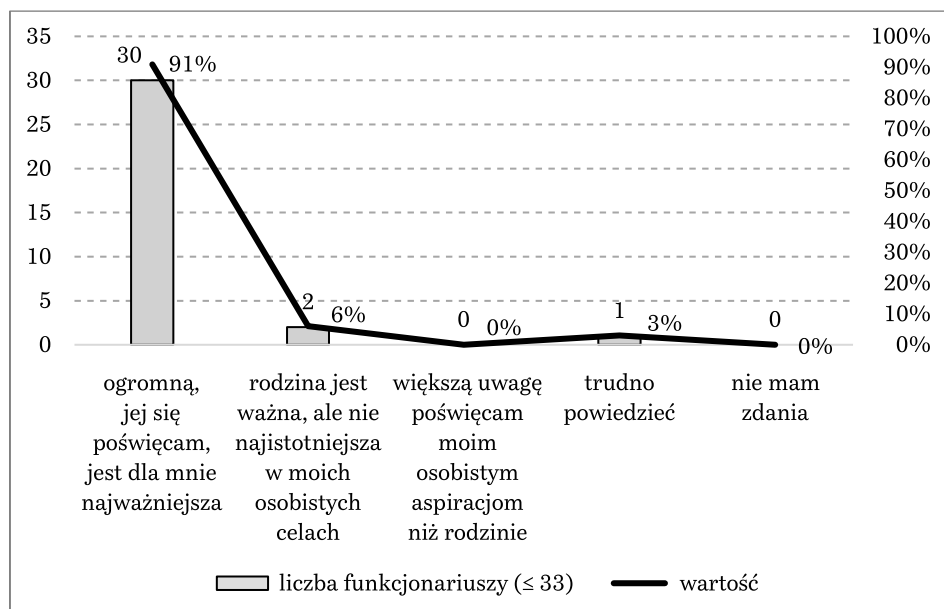
Wykres 8. Czy świadomość wykonywania zawodu wysokiego ryzyka może wpływać na funkcjonowanie strażaka poza służbą?

Źródło: opracowanie własne.

Z wykresu 8 wynika, że 42% badanych jest zdania, że świadomość wykonywania zawodu wysokiego ryzyka raczej nie wpływa na funkcjonowanie strażaka poza służbą. Pogląd taki podzieliło 14 funkcjonariuszy. Niewielu mniej badanych (39%) jest przeciwnego zdania: odpowiedź „raczej tak” wskazało 13 osób. Najmniej respondentów zwraca uwagę, że służba zawodowa zdecydowanie nie wpływa na życie strażaka w czasie wolnym. Pogląd taki popiera 9% badanych, zaś 6% ankietowanych uważa przeciwnie: „zdecydowanie tak” (dwie osoby). Tylko jedna osoba jest zdania, że „nie ma to żadnego znaczenia” (3%).

W ostatnim pytaniu kwestionariusza ankietowego zapytano badanych o wartość posiadania rodziny. Zebrane wyniki badań przedstawia wykres 9.

Niemal wszyscy respondenci (91%) są zdania, że rodzina jest w ich życiu najważniejsza. Stanowi jedną z fundamentalnych wartości w życiu zdecydowanej większości strażaków. Ten pogląd podziela 30 osób spośród 33 wszystkich badanych. Z kolei 6% respondentów wskazało odpowiedź, że „rodzina jest ważna, ale nie najistotniejsza w moich osobistych celach”. Jeden ankietowany przyznał, że trudno odpowiedzieć na pytanie, czy posiadanie rodziny jest wartością (1 osoba = 3% całości badanych). Żaden z ankietowanych nie zaznaczył odpowiedzi: „nie mam zdania” (0/0%), jak również nikt nie stwierdził, by osobiste aspiracje były ważniejsze od rodziny (0/0%).

Wykres 9. Jaka wartość ma dla strażaka posiadanie rodziny?

Źródło: opracowanie własne.

W podsumowaniu należy podkreślić, że w badaniu znaleźli się funkcjonariusze o różnych cechach społeczno-demograficznych. Zarówno przymioty społeczne respondentów, jak i te, które wynikają ze służby w Państwowej Straży Pożarnej mogą determinować ich sytuację zawodową i osobistą. Stopień służbowy, staż pracy, przynależność do określonego pionu służbowego wpływają w sposób znaczący na ich życie zawodowe, osobiste i rodzinne²⁸.

Wnioski i postulaty własne dotyczące rodziny w kontekście służby strażackiej

Służba w Państwowej Straży Pożarnej to zawód wysokiego ryzyka. Jak już wcześniej zasygnalizowano, profesja ta charakteryzuje się wysokim stopniem stresogenności, w której trudno jest całkowicie odseparować życie zawodowe od rodzinnego. Czy wobec tego, rodzina strażaka rzeczywiście może odczuwać skutki jego służby w podziale bojowym?

²⁸ Por. M. Żak, *Życie rodzinne w sferze zawodów wysokiego ryzyka...*, s. 92.

Przeprowadzone badania dowodzą, że dla strażaków Państwowej Straży Pożarnej z jednostki ratowniczo-gaśniczej nr 5 w Gdańsku Oliwie służba zawodowa stanowi istotną część ludzkiego życia, lecz w zdecydowanej większości przypadków ważniejsze od pracy jest dla nich życie rodzinne. Niewiele mniejszy odsetek funkcjonariuszy wskazał, że rodzina i służba zawodowa są dla nich tak samo ważne. I choć praca bywa traktowana jako powołanie, misja, to jednak dla większości stanowi ona aspekt towarzyszący życiu rodzinnemu. Oczywiście mając na uwadze charakter pełnionej służby w podziale bojowym, jej warunki i specyfikę działań ratowniczo-gaśniczych, życie rodzinne ankietowanych odczuwa tego skutki. Wszystko to w średnim stopniu determinuje życie funkcjonariuszy i ich rodzin.

Wyniki badań poszerzone o indywidualne rozmowy ze strażakami pozwalają nadto stwierdzić, że nienormowany czas pracy, zmienność, nadmiar obowiązków służbowych, niebezpieczeństwo oraz bezpośrednie konsekwencje tych obciążeń (stres, nadużywanie alkoholu, narkotyki, hazard, wypalenie zawodowe) w sposób zdecydowany wpływa na codzienny tryb funkcjonowania ich rodziny (uważa tak 33% respondentów), a także na trwałość związków małżeńskich/partnerskich – tego zdania jest najwięcej badanych (45%). Należy podkreślić, że większość funkcjonariuszy uważa, że służba zawodowa raczej nie może być przyczyną powstawania konfliktów w rodzinie (39%), lecz podobna, choć mniejsza liczba badanych uważa przeciwnie, że służba w straży pożarnej raczej może powodować kłótnie rodzinne. Odpowiedzi „za” i „przeciw” są w sposób ilościowy zbliżone do siebie. Oczywiście, informacje udzielane przez respondentów mają charakter subiektywny, związany z indywidualnymi odczuciami zainteresowanych, dlatego należy przyjąć ogólne stwierdzenie, że służba w Państwowej Straży Pożarnej może być, choć nie zawsze, przyczyną zaburzenia harmonii życia rodzinnego.

Służba w podziale bojowym Państwowej Straży Pożarnej, oprócz satysfakcji i radości z dobrze wypełnionego obowiązku wobec społeczeństwa, pociąga za sobą także wiele negatywnych konsekwencji. Oprócz skutków, które odczuwa bezpośrednio funkcjonariusz (np. wysoki poziom stresu zawodowego, wypalenie zawodowe, różnego rodzaju napięcia wewnętrzne), istnieje ~~również~~ sporo czynników wpływających w sposób pośredni lub bezpośredni na osoby z najbliższego otoczenia strażaka. Do takich właśnie osób należy zaliczyć potomstwo. Największa grupa respondentów odpowiadających na pytanie, czy służba w podziale bojowym PSP może wpływać na jakość wychowywania potomstwa, deklarowała, że „raczej tak” (45%). Wychowanie dziecka to zajęcie wymagające wiele czasu i cierpliwości. Czas wydaje się tutaj szczególnie istotny, bowiem uwaga ze strony rodziców, zainteresowanie okazywane dziecku mają istotnie szczególne znaczenie w procesie wychowawczym. Analiza wyników badań pozwala stwierdzić, że wykonywanie zawodu, który jest czasochłonny i absorbujący może w sposób

negatywny wpływać na proces wychowywania potomstwa. Należy także wskazać na istnienie związku między zmianowością pracy a jakością procesu wychowywania dziecka.

Świadomość wykonywania zawodu wysokiego zaufania publicznego, jakim jest służba w Państwowej Straży Pożarnej, nie wpływa na funkcjonowanie strażaka poza służbą. Tego zdania jest 42% badanych. Niewiele mniej respondentów (39%) jest przeciwnego zdania. Badania dowodzą, że jakość życia prywatnego zależy od osobistych preferencji, cech charakteru i usposobienia. Jedni bowiem potrafią oddzielić życie zawodowe od prywatnego, a inni, z uwagi na subiektywnie specyficzną mentalność, nie są do tego zdolni. Stąd głosy w tej kwestii są podzielone.

Podsumowując, należy stwierdzić, że rodzina jako podstawowa komórka w społeczeństwie, oczywiście daje strażakom poczucie szczęścia, ciepła i ludzkiej godności. Przeprowadzone badania wskazują, że prawie wszyscy badani (91%) zgodnie uważają, iż wśród wszystkich wartości najwyższą cenią rodzinę. Na wartość konstytuującą rodzinę jako ważną, ale nie najistotniejszą w swoich celach, wskazywało tylko 6% ankietowanych. Jak wynika z deklaracji respondentów, rodzina jest wartością nadrzędną. I choć funkcjonariusze spełniają się, wykonując obowiązki służbowe, to jednak zawsze przede wszystkim starają się myśleć o rodzinie, która stanowi dla nich priorytet.

Podsumowanie

W obecnych realiach społecznych Państwowa Straż Pożarna posiada dobrze ugruntowaną, nadrzędną pozycję w rankingach zaufania społecznego, w hierarchii zawodów, w różnorodnych zestawieniach obrazujących społeczne oceny. Wyniki reprezentatywnych badań sondażowych, z których wyłania się zdecydowanie pozytywny wizerunek Państwowej Straży Pożarnej oraz najwyższy poziom zaufania, jakim obdarzona jest ta instytucja w polskim i europejskim społeczeństwie, pozwalają wnioskować nie tylko na temat wysokiej skuteczności i zaangażowania strażaków w ich działania związane z zapewnieniem zbiorowego bezpieczeństwa²⁹.

Wykonywanie zawodu wysokiego ryzyka ma wpływ nie tylko na samych funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej, lecz także na inne osoby z ich

²⁹ Por. M. Torczyńska, *Społeczny wizerunek straży pożarnej jako filaru systemu bezpieczeństwa państwowego (w świetle badań opinii publicznej)*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2014, nr 36, s. 56.

najbliższego otoczenia. Specyficzne warunki pracy (nienormowany czas pracy, zmienność pełnienia służby w podziale bojowym oraz niebezpieczeństwo) sprawiają, że nie tylko strażacy ponoszą tego skutki, lecz także ich rodziny.

Celem niniejszego artykułu było zbadanie wpływu służby zawodowej na jakość życia rodzinnego strażaków Państwowej Straży Pożarnej. Przygotowano kwestionariusz ankiety, który posłużył do zgromadzenia materiału dowodowego. Dzięki temu stało się możliwe rozwiązanie problemu postawionego we wstępie niniejszego artykułu. Uzyskane w toku badań wyniki są pozytywne. Respondenci wysoko stawiają w hierarchii wartości rodzinę ponad pracę zawodową, zwracając jednocześnie uwagę, że jakość życia rodzinnego przekłada się na jakość ich funkcjonowania w życiu zawodowym. Badania dowiodły również, iż ilość czasu spędzanego na służbie, jak i jej zmianowy charakter również przekładają się na jakość wychowywania potomstwa. Im mniej czasu strażak spędza w domu, tym obniża się jakość samego procesu wychowawczego dzieci.

Wpływ służby zawodowej w Państwowej Straży Pożarnej na życie rodzinne strażaka nie jest jednakowo negatywny lub jednakowo pozytywny w przypadku wszystkich funkcjonariuszy. Analiza zebranego materiału dowodowego pozwala w pewnym stopniu przybliżyć specyfikę zawodu wysokiego ryzyka oraz konsekwencje jego wykonywania, bowiem pełnienie służby w podziale bojowym nie może pozostać bez echa na życie osobiste funkcjonariusza, jak i na funkcjonowanie jego rodziny. Należy zatem podjąć działania mające na celu eliminację bądź zmniejszenie tych negatywnych konsekwencji służby w podziale bojowym Państwowej Straży Pożarnej.

Przywołane rezultaty przeprowadzonych badań empirycznych przybliżają zagadnienie wzajemnego oddziaływania między pracą a rodziną, a płynące z tego wnioski mogą mieć również znaczenie praktyczne i mogą być wykorzystywane przy opracowywaniu nowych regulaminów służby lub wszelkiego rodzaju programów profilaktycznych mających na celu wspomaganie strażaków w udanym łączeniu przez nich dwóch zasadniczych sfer: służby zawodowej i życia rodzinnego.

Aneks 1. Kwestionariusz ankiety – pytania

1. Czy twoja rodzina odczuwa skutki pełnionej służby w podziale bojowym?
 - a) tak
 - b) nie
 - c) trudno powiedzieć
 - d) nie wiem

2. Co jest ważniejsze w życiu strażaka: służba zawodowa czy rodzina?
 - a) służba zawodowa
 - b) rodzina
 - c) służba zawodowa i rodzina są tak samo ważne
 - d) ani służba, ani rodzina nie są dla mnie ważne
 - e) nie mam zdania

3. Czy, a jeśli tak, to w jakim stopniu służba w Państwowej Straży Pożarnej determinuje styl życia strażaka i jego rodziny?
 - a) służba w PSP nie determinuje mojego życia i rodziny
 - b) służba w PSP w dużym stopniu determinuje moje życie i rodziny
 - c) służba w PSP średnio determinuje moje życie i rodziny
 - d) służba w PSP w małym stopniu determinuje moje życie i rodziny
 - e) nie mam zdania

4. Czy zmianowy system pracy ma wpływ na tryb dnia rodziny strażaka?
 - a) zdecydowanie tak
 - b) raczej tak
 - c) zdecydowanie nie
 - d) raczej nie
 - e) nie mam zdania

5. Czy służba zawodowa może mieć wpływ na trwałość związków małżeńskich/partnerskich?
 - a) zdecydowanie tak
 - b) raczej tak
 - c) zdecydowanie nie
 - d) raczej nie
 - e) nie mam zdania

6. Czy służba zawodowa może być przyczyną powstawania konfliktów w rodzinie strażaka?
 - a) zdecydowanie tak
 - b) raczej tak
 - c) zdecydowanie nie
 - d) raczej nie
 - e) nie mam zdania

7. Czy służba w podziale bojowym PSP może wpływać na jakość wychowywania potomstwa?
- a) zdecydowanie tak
 - b) raczej tak
 - c) zdecydowanie nie
 - d) raczej nie
 - e) nie mam zdania
8. Czy świadomość wykonywania zawodu wysokiego ryzyka może wpływać na funkcjonowanie strażaka poza służbą?
- a) zdecydowanie tak
 - b) raczej tak
 - c) zdecydowanie nie
 - d) raczej nie
 - e) nie ma to żadnego znaczenia
9. Jaką wartość ma dla strażaka posiadanie rodziny?
- a) ogromną, jej się poświęcam, jest dla mnie najważniejsza
 - b) rodzina jest ważna, ale nie najistotniejsza w moich osobistych celach
 - c) większą uwagę poświęcam moim osobistym aspiracjom niż rodzinie
 - d) trudno powiedzieć
 - e) nie mam zdania

Literatura

- Cichosz W., Lisica J., *Edukacja prozdrowotna w technopolu* [w:] *Sozologia systemowa*, t. 9: *Zdrowie. Człowiek i jego środowisko w aspekcie przyrodniczym, filozoficznym i teologicznym*, red. D. del Mastro, W. Dyk, Volumina.pl Daniel Krzanowski, Schena Editore, Szczecin–Fasano 2016.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S., *Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych* [w:] *Metody badań jakościowych*, t. 1, red. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Edwards J.R., Rothbard N.P., *Mechanism Linking Work and Family: Clarifying the Relationship between Work and Family Constructs*, „Academy of Management Review” 2000, vol. 25, no. 1.
- Gmitruk J., *Dzieje Związku Floriańskiego*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, nr 25/3(63).
- Kauf S., Thuczak A., *Metody i techniki badań ankietowych na przykładzie zachowań komunikacyjnych opolan*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013.
- Krok E., *Budowa kwestionariusza ankietowego a wyniki badań*, „Studia Informatica” 2015, nr 37/874.

- Lachowska B., *Człowiek dorosły wobec wymagań związanych z funkcjonowaniem w różnych sferach życia: zawodowej i rodzinnej*, „Psychologia Rozwojowa” 2008, t. 13, nr 1.
- Musiał K., *Analiza sytuacji zawodowej funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej*, „Forum Socjologiczne” 2020, nr 10.
- Picciotto R., Paisner D., *Ostatni z żywych. Opowieść strażaka, który przeżył pod gruzami World Trade Center*, Bertelsmann Media, Warszawa 2002.
- Skorny Z., *Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1984.
- Torczyńska M., *Spółeczny wizerunek straży pożarnej jako filaru systemu bezpieczeństwa państwowego (w świetle badań opinii publicznej)*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2014, nr 36.
- W jedności siła. Bogu na chwałę, ludziom na pożytek. W 100-lecie odzyskania przez Polskę Niepodległości*, red. M. Zalewski, Zarząd Główny Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP, Warszawa 2018.
- Wejman M., Przybylski K., *Identyfikacja zagrożeń na stanowiskach pracy strażaków zawodowych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej” 2013, nr 59.
- Żak M., *Życie rodzinne w sferze zawodów wysokiego ryzyka (na przykładzie zawodu policjanta)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

Akty prawne

- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 maja 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U., poz. 1123).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 29 grudnia 2005 r. w sprawie pełnienia służby przez strażaków Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U. Nr 266, poz. 2247).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 roku o Państwowej Straży Pożarnej (Dz. U. Nr 88, poz. 400).